

SOWY POLSKI I ICH ZWYCZAJE

1. Wstęp

Na świecie żyje około 190 gatunków sów i jeszcze obecnie odkrywane są nowe, np. w 1999 r. odnaleziono nowy gatunek sowy na wyspach Indonezji, należący do rodzaju sówic (*Ninox* - *N. ios*). Na kontynencie europejskim nie należy spodziewać się takich rewelacji, gdyż należy on do najlepiej zbadanych. Ewentualne gatunki mogą „pojawić się” jedynie w wyniku badań genetycznych, jeśli wykaże się izolację w obrębie samych podgatunków. Sytuacja taka jest jednak mało prawdopodobna.

Mówiąc o faunie jakiegoś obszaru warto sobie uświadomić, że jej skład jest powiązany ściśle z klimatem, szatą roślinną, plastycznością i zdolnością rozprzestrzeniania danych gatunków, ich historią, itp. Na obecny obraz rozmieszczenia składa się zatem cały szereg czynników. Niestety, współcześnie największy wpływ na stabilność ekosystemów ma człowiek. Stan ten nie pozostaje w równowadze, a zmiany zachodzą na naszych oczach. Przykładem są chociażby mapy rozmieszczenia zwierząt zamieszczane w atlasach. Różny ich obraz po kolejnych aktualizacjach wynika także z lepszego poznania terenów wcześniej słabo zbadanych. Luki w naszej wiedzy wynikają również z trudności czysto metodycznych, a sowy należą do wyjątkowo trudnej grupy ptaków.

2. Sowy w Polsce

W Europie sowy reprezentowane są przez 11 rodzajów i 17 gatunków (Mikkola 1983. *Owls of Europe*. T&AD Poyser. Calton). W tym cztery

gatunki występują na krańcach Europy lub rzadko zalatują. W Polsce lęgnie się regularnie 9 gatunków. Z sów, które bywają obserwowane w Polsce bardzo rzadko wymienić należy syczka (*Otus scops*). Lęgnie się on już w południowo-wschodniej Słowacji, a w 1999 roku wykryto także parę lęgową w środkowych Czechach. Ponieważ żywi się głównie większymi owadami (chrząszczami) rzeczywiście trudno w naszych warunkach o wystarczającą bazę pokarmową. Podobnie sowa śnieżna (*Nyctea scandiaca*) nie znajduje w Polsce wystarczającej ilości pokarmu, który stanowią - w stałym obszarze jej bytowania - głównie lemingi. Jedynie w latach niskiej liczebności tych ssaków na północy, spotyka się ją w Polsce częściej, koczującą w poszukiwaniu pokarmu. Tak było choćby zimą 1999-2000: młodego ptaka widziano m.in. w grudniu 1999 roku koło Hajnówki (E. Pugacewicz - inf. ustna). Nie gniazdują tu jednak i raczej nie wydaje się to obecnie możliwe.

Inny gatunek sowy, puszczyk mszarny (*Strix nebulosa*), bywa spotykany regularnie w Puszczy Białowieskiej. Prawdopodobnie nie gnieździ się po polskiej stronie. Za to już w sąsiedniej części białoruskiej lęgnie się regularnie kilka par. Jest to typowo tajgowy gatunek, występujący na granicy zasięgu. Populacje w takich miejscach są zazwyczaj mało stabilne i bardziej narażone na wahania liczebności czy wyginiecie. Zwykle nie ma to wpływu na kondycję gatunku jako całości.

Sową wykazującą „typowe” cechy, w sensie naszych wyobrażeń, jest puszczyk (*Strix aluco*), najpospolitsza sowa w Polsce. Zamieszkuje on żyzniejsze lasy, głównie liściaste i mieszane, zadrzewienia i osiedla ludzkie. Średnia waga puszczyka to 500 g, przy czym samica jest o ok. 1/4 większa od samca. Puszczyk prowadzi osiadły tryb życia, aktywny pozostaje głównie nocą, dzień przesypiając w ukryciu. Wzrok puszczyka nie jest jednak aż tak doskonały, żeby mógł widzieć cokolwiek w zupełnych ciemnościach. Mimo to jest doskonale wyposażony przez naturę do zdobywania pokarmu, m.in. dzięki binokularowemu widzeniu, możliwości obrotu głowy o 270 stopni, czy obecności niwelujących szum podczas lotu „włosków” na skrzydłach. Asymetryczne małżowiny uszne powodują, że dźwięk do każdego z uszu dociera niejednocześnie, co pozwala na precyzyjne zlokalizowanie zdobyczy. Dodatkowo, koncentrycznie ułożone pióra wokół dzioba, działające jak talerz satelitarny, zwane szlarą, potęgują docierające sygnały dźwiękowe.

Bardzo wcześnie, bo już w zimne noce styczniowe, daje się słyszeć godowe zawołania samców, oznajmijające zajęcie terytoriów. Pary mono-

gamiczne łączą się zwykle na jeden sezon. Już pod koniec lutego samica może złożyć jaja. Za gniazdo, którego niczym nie wyściela, obiera sobie najczęściej obszerną dziuplę w wypróchniałym drzewie. Puszczyk wysiadywanie zaczyna od pierwszego jaja, przez co pisklęta wykluwają się w znacznych odstępach czasu. Opuszczają gniazdo jeszcze przed uzyskaniem zdolności do lotu, w drugiej szacie puchowej. W przypadku, gdy spadną na ziemię, przed naziemnymi drapieżnikami ratuje je instynktowna umiejętność wspinania się po pniu drzewa za pomocą szponów i dzioba. Robią to doskonale. Przez następne dwa do trzech miesięcy pozostają pod opieką rodziców, aż do usamodzielnienia się.

Puszczyki wyprowadzają tylko jeden lęg w roku. Ptak ten ma szerokie spektrum pokarmowe i należy pod tym względem do generalistów, chociaż niektóre osobniki mogą wykazywać mniejszą lub większą specjalizację, zależnie od dostępności potencjalnych ofiar. Nie strawione części wydala ruchami wymiotnymi w formie tzw. wypluwek. Stanowią one doskonały materiał do badania składu pokarmowego.

Mając przed oczami puszczyka jako wzorzec, przypatrzmy się innym sówom, które nie są aż tak szablone, jak może się wydawać.

3. Anatomia

Najdoskonalszym łowcą nocnym jest płomykówka (*Tyto alba*). Dzięki wyjątkowej budowie układu słuchowego potrafi upolować ofiarę w całkowitych ciemnościach, kierując się wyłącznie słuchem. Z kolei typowym wzrokowcem jest sóweczka (*Glaucidium passerinum*). W nocy widzi nawet gorzej od człowieka, za to w dzień bezbłędnie wyłapuje wzrokiem najmniejszy ruch wśród listowia. Osiąga to dzięki znacznie lepszemu rozróżnianiu barw w porównaniu z innymi gatunkami sów. Nie spełniająca już swej funkcji szlara – praktycznie u sóweczki zanika.

4. Aktywność i wędrówki

Nie wszystkie sowy aktywne są wyłącznie nocą. Pomimo typowej aktywności nocnej, puchacz (*Bubo bubo*), puszczyk, czy płomykówka potrafią również polować skutecznie w dzień. Większe szanse powodzenia mają jednak w nocy.

Sóweczka, gatunek typowo tajgowy, który rozprzestrzenił się coraz szerzej w Europie, prowadzi dzienny tryb życia, ze szczytami w okresie wschodu i zachodu słońca. Panujący wówczas półmrok przypomina

noce, z jakimi styka się ten gatunek od tysięcy lat na północy zasięgu – w czasie dnia polarnego. Dzień to również czas głównej aktywności pokarmowej sowy błotnej (*Asio flammeus*), polującej na otwartych obszarach. Nierzadko poluje ona również nocą.

Regularne wędrówki odbywa jedynie włochatka (*Aegolius funereus*) i sowa błotna (*Asio flammeus*). Pozostałe gatunki są osiadłe lub prowadzą koczowniczy tryb życia o różnym nasileniu. Spośród nich jedynie uszatka i sowa błotna w okresie zimy skupiają się w grupy, zwłaszcza na noclegowiskach, które mogą liczyć nawet do 50 osobników.

5. Pokarm

Puchacz, występujący w Polsce w liczbie ok. 250 par lęgowych, jest pięciokrotnie cięższy od puszczyka. Jego ofiarą padać mogą nawet dorosłe lisy. I właśnie puchacze, obok lisów i prawdopodobnie borsuków, jako jedyne opanowały sztukę zabijania i zjadania, zdawałoby się niedostępnej zdobyczy, jaką są... jeże. Puchacz stara się unikać połykania kolców, choć nierzadko można je znaleźć w wypluwkach. W ostatnich latach ptaki te coraz częściej jednak zadawalają się polnikami (*Microtus arvalis*), które na wielu obszarach stanowią podstawową bazę pokarmową puchacza. Bardzo często w jego diecie znaleźć można szczury (*Rattus sp.*), koty, ptactwo domowe. Świadczy to o jego dużej plastyczności i postępującej synantropizacji.

Uszatka (*Asio otus*), płomykówka oraz znacznie rzadsza sowa błotna i włochatka to sowy, których życie uzależnione jest od okresowego i masowego występowania małych gryzoni, głównie polnika i nornicy rudej (*Clethrionomys glareolus*). W latach gradacji ptaki te mogą gniazdować w dużym zagęszczeniu, a nawet w swego rodzaju luźnych koloniach oraz składać rekordową liczbę jaj. Lęgnąca się zwykle w gniazdach innych ptaków uszatka, może w takich momentach składać jaja nawet na ziemi w uprawach leśnych, zaś płomykówka wyprowadza do 3 lęgów w roku! Młode w gnieździe spotyka się wówczas w październiku. W miesiącach zimowych decyduje się złożyć jaja sowa błotna. Niestety młode z takich lęgów z reguły zamarzają. W latach załamania gradacji włochatki mogą w ogóle nie przystępować do lęgów.

Jeśli okresy deficytu pokarmowego poprzedzone są jego obfitością, sowy bardzo często tworzą spiżarnie. Słynie z tego zwłaszcza włochatka, która w jednej dziupli czy budce potrafi zgromadzić nawet do... 80 ofiar, szczególnie w okresie zimowym. Z kolei w sezonie lęgowym spiżarniami

stają się kikuty pni i gęste gałęzie świerkowe (sóweczka), załomy skalne (puchacz), balkony (pójdźka), itp.

6. Gniazdo i pisklęta

Sowa błotna regularnie zakłada gniazdo na ziemi, pod osłoną traw i jako jedyna sowa w Palearktyce buduje gniazda. Puchacz wykorzystuje w tym celu często również półki skalne, stare gniazda ptaków drapieżnych, ambony, czy nawet stogi siana. Znalaziono nawet gniazdo wewnątrz mrowiska. Dziuple po dzięciole czarnym (*Dryocopus martius*) regularnie wykorzystuje włochatka. Sóweczka zaś, prawdopodobnie w obawie przed liczną w lasach kuną, ucieka w dziuple po dzięciole dużym (*Dendrocopus major*) i jego wielkości krewniakach. Dziuple te mają średnicę otworu nie przekraczającą 5 cm. Pocieszenie wygląda ptak dwukrotnie cięższy od dzięcioła, który wchodzi w tak mały otwór. Przypomina to próbę włożenia jajka do butelki. Zresztą udaną!

Następstwem wykluwania się piskląt sów w różnym czasie jest znaczna różnica w ich rozwoju, zwłaszcza między najmłodszym i najstarszym. Jeśli nastąpi kryzys pokarmowy, najmłodsze przegrywa w konkurencji o ograniczone zasoby i ginie, nierzadko w wyniku wcześniejszych walk między rodzeństwem. Nie należy się dziwić, że wówczas może być również zjedzone. Gdy pokarmu jest wystarczająco dużo, rodzice „informują” o tym pisklęta, składając nadmiar ofiar obok nich.

Jedynie pisklęta sóweczki wykluwają się prawie jednocześnie. Gniazdo również opuszczają niemal tego samego dnia i – co jest kolejnym ewenementem – od początku bardzo dobrze latają. Dzięki temu selekcja wewnątrz lęgu praktycznie nie występuje. Prawdopodobnie dzieje się tak dlatego, że u tego gatunku rzadko występuje sytuacja, w której pokarm decyduje o przeżyciu piskląt. Być może ptaki dorosłe są w stanie, z racji późnego przystępowania do lęgu, rozpoznać zasobność pokarmową terytorium i dostosować do tego wielkość lęgu.

7. Zachowanie rodziców

Zachowanie ptaków dorosłych w obliczu zagrożenia u różnych gatunków sów może być skrajnie różne. A jak reagują przy gnieździe na obecność człowieka? Puchacz zrywa się ze znacznej odległości i z reguły nie pokazuje się do momentu opuszczenia okolicy gniazda przez intruza, a często decyduje się wrócić do niego dopiero po zmroku. Jako jeden

z niewielu ptaków, może (jeśli jest niepokojony) porzucić lęg już na etapie piskląt. Zdarza się jednak, że młode przenosi w bardziej ustronne miejsce. Tej sztuki nie opanowała żadna z sów europejskich.

Sóweczka z kolei kompletnie człowieka ignoruje. Nie wylatuje z dziupli nawet przy jej kontroli, przywierając do dna i kłapiąc dziobem. Włochatka w takich wypadkach staje w otworze dziupli, a jej upierzenie zaciera ślady istnienia otworu. Oczekuje w tej pozycji, gotowa w każdej chwili do ucieczki. Sowa błotna, wysiadująca jaja na ziemi, mruży swoje żółte tęczówki (jedyny mogący ją zdradzić fragment ciała) i stara się do ostatniej chwili pozostać niewidoczna. Niektóre osobniki zrywają się dopiero spod nóg.

Sowy z rodzaju *Strix*, np. puszczyk, przy gnieździe mogą nawet człowieka zaatakować. Mistrzem w tym fachu pozostaje puszczyk uralski (*Strix aluco*). Jego ataki są bardzo niebezpieczne. Omitołodzy nie przeprowadzają kontroli gniazda tego gatunku bez ochronnego okrycia głowy. Mimo to, ten spory ptak, niejako zdając sobie sprawę z istnienia takiej osłony, potrafi czasem zostawić ślady swoich szponów w pewnych tylnych partiach ciała człowieka...

8. Podsumowanie

Powyżej przedstawiono jedynie fragmenty z życia wybranych gatunków sów zamieszkujących Europę Środkową. Jak widać z powyższego, sowy nie są aż tak jednorodną grupą ptaków. Różne strategie, które obie-rają, pozwalają im przeżyć i wydać potomstwo w ilości, która zapewnia przetrwanie własnych genów, a w konsekwencji gatunku. W swoich zachowaniach są również bardzo plastyczne. Dlatego niemal każda wyżej wymieniona reguła posiada wyjątki. Świat sów komplikuje dodatkowo silna konkurencja wewnątrz i międzygatunkowa w ich obrębie oraz między innymi drapieżnikami.

Ten rząd ptaków kryje jeszcze wiele tajemnic, które próbują odgadnąć coraz liczniej działający w Polsce obserwatorzy ptaków, specjalizujący się w sowach. W tym celu, między innymi, powołano w Polsce w roku 1999 Sekcję Ochrony Sów przy Komitecie Ochrony Orlów, o zasięgu ogólnokrajowym.

Romuald Mikusek

Stołowe Mountains National Park

Polish Owls and Their Customs

Over 180 owl species exist all over the world, and continuously new ones are being discovered, for example in 1999 a new owl species, which belongs to *Ninox-V. ios* was found in the islands of Indonesia.

11 species and 17 kinds represent owls in Europe. In Poland there are 9 species breeding regularly: tawny owl (*Strix aluco*); long-eared owl (*Asio otus*); eagle owl (*Bubo bubo*); Tengmalm's owl (*Aegolius funereus*); pygmy owl (*Glaucidium passerinum*); short-eared owl (*Asio flammeus*); barn owl (*Tyto alba*); little owl (*Athene noctua*); ural owl (*Strix uralensis*). Owls, which are rare in Poland are: European scops owl (*Otus scops*); snowy owl (*Nyctea scandiaca*); great grey owl (*Strix nebulosa*).

An owl, which displays the most typical, according to our preconceptions, characteristics is tawny owl (*Strix aluco*), the most common owl in Poland. It inhabits fertile forests, mainly coniferous and mixed, tree compounds and near human abodes. Tawny owl leads a settled life and is active mainly at night, during the day it sleeps in the hideout. Monogamic pairs usually couple for one season. By the end of February female is ready to lay eggs. The nest, which isn't padded out, usually is a tree hollow in an old decayed tree. The bird broods initially the first egg so chicks hatch at different times. They leave the nest before they fully master flying. Tawny owl breeds only once a year. The bird has broad food spectrum, although some individuals may be more or less specialised, depending on availability of potential prey. Undigested parts are vomited in a form of the so-called spits, which are an excellent material to research food composition.

Owls, contrary to common perception, aren't a uniform group of birds. Different strategies allow them to survive and produce offspring in the amount which ensures surviving of their genes and, as a consequence, species. Their habits are also very flexible. The owls' world is also complicated by a strong competition among themselves and other raptors.

The greatest night predator is barn owl (*Tyto alba*). Thanks to unusual structure of hearing apparatus it can hunt its prey in complete darkness, guided only by the hearing. The sight guides Pygmy owl (*Glaucidium passerinum*). At night it sees worse than a human, but during the day its eye catches the slightest movement in the leaves.

Not every owl is active only at night. Despite the typical nocturnal lifestyle eagle owl (*Bubo bubo*), tawny owl or barn owl can also hunt efficiently during the day. Pygmy owl, typical taiga species, which is spreading more and more in Europe, is active in a day, with activity peaks at sunrise and sunset. Short-eared owl's (*Asio flammeus*) is also active during a day, hunting in the open spaces.

Tengmalm's owl (*Aegolius funereus*) and short-eared owl (*Asio flammeus*) are the only migrating birds. The remaining species lead settled or nomadic life of more or less vigorous recurrence. Only long-eared owl and short-eared owl gather in groups for winter, sometimes a group can be up to 50 individuals.

Long-eared owl (*Asio otus*), barn owl and very rare short-eared owl and Tengmalm's owl depend on occurrence of small rodents, mainly common vole and bank vole (*Clethrionomys glareous*). In the gradation years those birds can nest in the relatively great density, in the so-called loose colonies, and lay exceptional number of eggs.

There are approx. 250 breeding pairs of eagle owl, which is five times heavier than tawny owl. It can haunt even adult foxes. In recent years these birds hunt only common vole (*Microtus arvalis*), which is in many areas the base ingredient of eagle owl diet.

Short-eared owl nests regularly on the ground under the grass shelter, and it is the only owl species in Palearctic that builds nests. Eagle owl uses rock shelves, old raptors' nests, hunter's pulpits, or even haystacks. An old black woodpecker's (*Dryocopus maritus*) is regularly used by Tengmalm's owl.

The consequence of owls hatching at different times is a significant contrast in their development especially between the youngest and the oldest. Only pygmy owl's chicks hatch almost at the same time. They leave the nest also at the same time and, uncommonly for owls, they fully master flying before they become independent.

This bird species still has many secrets, which are waiting to be uncovered. More and more numerous bird watchers are becoming interested in owls. In 1999 Owls Protection Section in Eagles Protection Committee was established.